

پژوهش در تاریخ، سال چهاردهم، شماره ۳۶، بهار و تابستان ۱۴۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۲

مروری بر کتاب روایت و سیاست نوشته‌ی طیب الحبری^۱

فرد دانر

ترجمه: مرضیه المظهری^۲

محققانی که درباره ریشه‌های اسلام کار می‌کنند، مدت‌هاست متوجه شده‌اند که اعتبار منابع روایتی اسلامی برای تاریخ صدر اسلام مشکل اساسی دارد. در همین راستا، طیب حبری کتابی جدید، مهم و حاوی اطلاعات جزئی درباره دوره خلفای معروف به راشدین یعنی ابوبکر، عمر، عثمان و علی نوشته که در خاتمه به صورت خلاصه به معاویه هم پرداخته است. کتاب روایت و سیاست^۳ به صورت قانع‌کننده‌ای نشان می‌دهد گزارش‌های گسترده‌ای که درباره دوره خلفای راشدین در سنت تاریخ‌نگاری اسلامی وجود دارند، به وسیله راویان متأخر، به ویژه در دوره عباسی شکل گرفته‌اند؛ راویانی که در ساختن داستان منسجم و یکپارچه‌ای موفق بوده‌اند که به کرات شامل تمثیل‌ها و انواع تشبیهات و تطبیقات است. این داستان‌ها اغلب میان پیامبرانی چون محمد، ابراهیم و موسی و مردم عادی مشابهت‌هایی ضمنی برقرار می‌کنند. چنان‌که

1. Donner, Fred McGraw. (2011). Review of *Parable and politics in early Islamic history: the rashidun chaliphs*, by Tayeb. El-Hibri. *International Journal Middle East Studies*, 43(3), 570—571.

۲. کارشناس ارشد تاریخ اسلام دانشگاه الزهرا marziyeh.motahari76@gmail.com

3. Tayeb El-Hibri, *Parable and Politics in Early Islamic History: The Rashidun Caliphs* (New York: Columbia University Press, 2010). Pp. 488.

نویسنده بیان کرده است: «داستان‌هایی که در روایات متقدم اسلامی وجود دارد، نه دارای جزئیات حقیقی است و نه قرار بوده که دقیقاً مطابق واقع باشد»؛ بلکه با استفاده از تصاویر و نمادهای کلاسیک کتاب مقدس، به بیان تمثیلی حماقت تعصب دینی (نادانی ناشی از خشک مقدس‌مآبی در سیاست) و نقش مخرب غرور و قهرمان‌پروری در شکل‌گیری برخی از منازعات دینی پرداخته است (صفحات ۲۳۷-۲۳۸).

جبری با خوانشی بسیار دقیق از گزارش‌های متعدد، تصویر ادبی هر یک از راشدین را توصیف می‌کند. در این خوانش، او هم درباره محورهای سیاسی و مذهبی که مورد تأکید قرار می‌گیرند و همچنین تشبیهات خاص بین شخصیت‌های مختلف و اعمالشان، روشنگری می‌کند. برخی از این بررسی‌های دقیق به نظر من بسیار روشن‌کننده بودند و خواننده پس از مطالعه این کتاب، آگاهی بهتری از مشکلات استفاده از منابع روایی برای درک «آن‌چه در واقعیت رخ داده است»، پیدا می‌کند. خواننده همچنین درمی‌یابد که روایت‌گران متأخر با چه روش‌هایی «روایت کلان غالب» را ساخته‌اند. به خصوص جالب است که تا چه اندازه شخصیت عمر در داستان محوریت دارد؛ کسی که تأثیرات مهمی بر تصویر نه تنها حکومت جانشینش، عثمان، بلکه علی، معاویه و به طور کلی امویان دارد.

البته اصل مطلب در کتاب «روایت و سیاست» کاملاً جدید نیست. تعدادی از محققان پیش‌تر، تصویر شخصیت‌های مختلف در متن گزارش‌های روایات متقدم را بررسی کرده‌اند تا معلوم شود چقدر از آن «حقیقت» است و چقدر خلق ادبی. کتاب‌هایی مانند «شخصیت محمد در تعلیم و باور جامعه‌اش» نوشته تور آندره،^۴ «علی و معاویه در سنت اولیه عربی» نوشته ارلینگ لادویگ پترسن،^۵ «چشم ناظر: زندگی محمد از دیدگاه اولین مسلمانان» نوشته یوری

4. Tor Andrae, *Die Person Muhammads in Lehre und Glauben seiner Gemeinde*, Stockholm, Sweden: Norstedt & soner, 1918.

5. Erling Ladewig Petersen, *Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition*,

روبین^۶ و به تازگی کتاب «معاویه از دید تاریخ‌نگاران» نوشته خالد کشک^۷، نمونه‌های برجسته‌ای از این رویکردند. اما ایده وجود شباهت و تطبیق میان شخصیت‌ها در جامعه نوپای اسلامی و پیامبران پیشین، نیز حداقل مدت‌ها قبل در مقاله پ. پینسن، «زندگی محمد و داستان داوود»^۸ آمده بود. با این حال، رویکرد خبری بسیار جزئی‌تر و قانع‌کننده‌تر از هر رویکرد دیگری است که تاکنون به راشدین اختصاص یافته و جهشی بنیادین در توانایی ما برای درک اهمیت این نوع مدل‌سازی ادبی از بازیگران کلیدی در تاریخ صدر اسلام است. علاوه بر این، او نشان می‌دهد این مدل‌سازی ادبی چگونه وجوه تشابهی را به عنوان مثال، بین سیره محمد و سیره علی^۹ و همچنین بین جامعه پیروان علی و جوامع اولیه^{۱۰} ترسیم کرده است - وجوه تشابهی که تاکنون تقریباً کاملاً نادیده گرفته شده بودند.

این کتابی است که قطعاً برای هر کسی که به مطالعه تاریخ صدر اسلام یا به تحولات شیوه نگارش آن علاقه‌مند است، ارزش وقت گذاشتن را دارد. با این حال باید گفت که خواندنش آسان نیست. نثر خبری به طور قطع بی‌نقص و روشن است؛ اما بحث او درباره گزارش‌های متضاد - به عنوان مثال شورا که منجر به انتخاب عثمان به عنوان حاکم شد - اغلب به همان اندازه پیچیده است که خود گزارش‌ها. به عبارتی تشخیص اصل مطلب از جزئیات اغلب دشوار است و خواننده به راحتی در جزئیات گم می‌شود. خوانندگانی که با رویدادها یا حداقل داستان‌های تاریخ صدر اسلام آشنایی

Odense, Denmark: Odense University Press, 1964.

6. Uri Rubin, *the Eye of the Beholder: The Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims*, Princeton, N.J.: Darwin Press, 1995.

7. Khaled Keshk, *Historian's Mu'awiya*, Saarbrücken, Germany: Verlag Dr. Miiller, 2008.

8. P. Jensen, *Das Leben Muhammads und die David-Sage*, Der Islam 12, 1922: 84-97.

9. Tayeb El-Hibri, *Parable and Politics in Early Islamic History: The Rashidun Caliphs*, p 121.

10. Ibid, pp 234-241.

کافی ندارند، به احتمال زیاد در پیش‌برد بیشتر مباحث موفق نخواهند بود.

همچنین، به نظر من، مشکل جدی‌تری بخاطر نحوه ارائه خبری مطرح است. همان‌طور که مدت‌هاست می‌دانیم و همان‌طور که «روایت و سیاست» به وضوح بیان می‌کند، منابع روایی صدر اسلام متون و ادبیاتی است که بعدها به واسطه ملاحظات سیاسی و مذهبی (عموماً دوره عباسی) شکل گرفته‌اند. اما آیا این منابع اصلاً اطلاعات تاریخی واقعی درباره دوران صدر اسلام را نیز در بر دارند؟ به نظر می‌رسد خبری از پاسخ به این پرسش طفره می‌رود. در پاورقی صفحه ۳۵۴، او از پاتریشیا کرون انتقاد می‌کند؛ زیرا کرون منابع را حاوی «بقایای به‌جامانده از روایات گذشته می‌داند که بعداً در قرن‌های هشتم و نهم مرتب شده‌اند، به جای اینکه بازتابی از مجموعه‌های روایی منسجم و متراکم متعلق به آن دوره باشد؛ همان‌طور که مطالعه حاضر نیز بیان می‌دارد». این گفته برای من بسیار شبیه این است که بگوییم هیچ اطلاعات تاریخی قابل‌بازبایی در روایت‌ها وجود ندارد و فقط تمثیل‌های ادبی و حکایت‌هایی است که بعداً ساخته شده است. با این حال، در بسیاری از جاهای دیگر کتاب، به نظر می‌رسد خبری نه تنها در توصیف ادبی بازیگران مختلف، بلکه در مورد آنچه آن‌ها در واقع در اوایل قرن هفتم انجام داده‌اند، گفته‌اند یا فکر کرده‌اند، اظهار نظر می‌کند؛ یا حداقل، برای خواننده واضح نیست که خبری می‌گوید «این اتفاق افتاد» یا «این چیزی است که راوی‌ها می‌گویند که اتفاق افتاده است». ^{۱۱} اما اگر هیچ محتوای واقعی در روایت‌ها وجود نداشته باشد، او بر چه اساسی می‌تواند درباره اینکه افراد چه کردند یا چگونه رفتار کردند، اظهار نظر کند؟ در این راستا، با خود فکر می‌کنم که آیا رویکردی شبیه به رویکرد به‌کارگرفته‌شده در کتاب «بین حافظه و قدرت: فضای سوریه تحت حاکمیت آخرین امویان و نخستین عباسیان» اثر آنتوان بروت، ^{۱۲} با نگاهی به متون قدیمی‌تر که در

11. Ibid, pp 96.277-78, 251, 238, 192, ۱۱

12. Antoine Borrut, *Entre memoire et pouvoir: L'espace syrien sous les derniers Omeyyades' et les premiers Abbassides*, Leiden: E. J. Brill, 2010.

بزنگاه‌های سیاسی مختلف به‌طور متوالی بازآفرینی می‌شوند، نمی‌تواند ما را در شناسایی «شکاف‌ها» بین اطلاعات تاریخی/واقعی و پرداخته‌های ادبی، نسبت به دیدگاه صریحانه‌تر خبری در مورد بازنمایی داستانی کلی، با شانس بیشتری روبرو کند؟ با این حال، مشخص کردن دقیق این «شکاف‌ها» برای دسته‌های خاصی از روایات، بدون شک برای مدت زیادی هم‌چنان هدف نهایی مطالعه تاریخ‌نگاری اولیه اسلامی باقی خواهد ماند.

کتاب روایت و سیاست اثر خبری به ما کمک می‌کند به این هدف برسیم؛ چرا که باعث می‌شود بیش از هر زمان دیگری از استدلال‌های تمثیلی، سیاسی-مذهبی عمیق و بسیار خلاقانه‌ای که عمیقاً در این روایات تنیده شده‌اند، آگاه شویم. جای تأسف است که این کتاب، با بررسی‌های دقیق و گاه درخشان خبری از صدها روایت خاص، شامل فهرست یا نمایه‌ای از احادیث بررسی شده نمی‌شود. این فهرست باید بر اساس نام منبع اصلی در یک نسخه‌ی استاندارد (یعنی قابل دسترس) و شماره صفحه روایت در آن تنظیم شود؛ چرا که در این صورت، این کتاب می‌توانست به عنوان نوعی شرح و تفسیر برای آن احادیث عمل کند و عملکرد مفیدی داشته باشد. شاید چاپ دوم بتواند این افزوده مفید را در بر داشته باشد.